

Linnéuniversitetet

LÄRARPROGRAMMET

Uppfattningar, reaktioner och agerande kring död

Pedagogers tankar kring barns tankar om död, barns reaktioner i sorg och
att stödja dessa barn

Elin Abrahamsson

Linnéuniversitetet

Institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap

Arbetets art:	Examensarbete, 15 hp Läroprogrammet
Titel:	Uppfattningar, reaktioner och agerande kring död
Författare:	Elin Abrahamsson
Handledare:	Kristina Henriksson

Abstract

Purpose: This study examines pedagogues' thoughts about children's understanding of death, and their reactions to the death of a relative. The aim is also to examine pedagogues' thoughts about their part in supporting bereaved children, and how they wish to do so. **Method:** Seven pedagogues, who work with six to nine year old children, were interviewed. The interviews were kept individually in quiet rooms. **Result:** The pedagogues thought that children's thoughts about and reactions to death is individual. The pedagogues also meant that it was their responsibility to support bereaved children, but the children's wishes decided in what way it should be done. The pedagogues exemplified strategies in how to support bereaved children e.g. talking and listening to them, hugging them and letting them know that they are there for them if they need them. Other strategies were reading death-related books to them or letting them watch pictures of the relative who is deceased and talk to them about it. The pedagogues also thought it was important to keep an eye on the bereaved child in case the grief affected the school achievements or if they started to feel worse. In that case some specialist would have to help the child to feel better.

INNEHÅLL

1	INTRODUKTION	3
2	BAKGRUND	4
2.1	Förförståelse	4
2.2	Barns tankar om döden	5
2.3	Barns sorg	5
2.4	Pedagogers uppfattningar	6
2.5	Att stödja barn i sorg	7
2.6	Relationen mellan attityd och agerande	9
2.7	Sammanfattning	9
3	PROBLEM	11
4	METOD	12
4.1	Undersökningsgrupp	12
4.2	Undersökningsmetod	12
4.2.1	Tillvägagångssätt	13
4.3	Databearbetning	13
4.3.1	Analysverktyg	13
4.4	Forskningsetiska principer	14
4.5	Metodkritik	14
5	RESULTAT	16
5.1	Pedagogernas uppfattningar om barns tankar kring döden och deras reaktioner på dödsfall	16
5.1.1	Barn tänker olika kring döden och reagerar på olika sätt	16
5.1.1.1	Barn tänker utifrån känslor och erfarenhet	16
5.1.1.2	Barn tänker och reagerar utifrån hemmets synsätt	17
5.1.1.3	Barn tänker utifrån undervisning	18
5.1.1.4	Barns sorgereaktioner påverkas av om dödsfallet var plötsligt eller väntat. 19	
5.1.1.5	Barnen blir ledsna	19
5.1.1.6	Dödsfall väcker många frågor	19
5.1.1.7	Barn kan få beteendeförändringar som sorgereaktion	20
5.2	Pedagogernas roll och strategier	20
5.2.1	Pedagogernas roll och strategier påverkas av barns olikheter	20
5.2.1.1	Det är viktigt att prata	21
5.2.1.2	Det är viktigt med närhet	22
5.2.1.3	Det är viktigt att ge information	22
5.2.1.4	Barnen får göra saker för att underlätta sorgbearbetningen	23
5.2.1.5	Det är viktigt att hålla koll på barnen	23
5.2.2	Den krispedagogiska modellen	23
5.3	Sammanfattning	24
6	DISKUSSION	25
6.1	Pedagogers uppfattningar, roll och strategier	25
6.2	Fortsatt forskning	26
6.3	Reflektioner	26
6.4	Sammanfattning	27

1 INTRODUCTION

Skolans vardag består av både glädje och sorg. Nästan alla lärare kommer någon gång att vara tvungna att hantera händelser som är svåra och oförutsägbara och som för det enskilda barnet innebär sorg, förlust, oro och förtvivlan. (Enochsson & Wester, 2006 s.11)

Som Enochsson och Wester (2006) i citatet ovan menar kommer jag någon gång under mitt kommande arbetsliv behöva hantera en situation där ett barn sörjer. Det innebär även att flera av de verksamma pedagogerna har erfarenhet kring detta.

Enligt Statistiska centralbyrån (2010-04-26) förlorade 1074 barn, mellan åldrarna sex och tolv, ena eller båda biologiska föräldrarna under 2009. Dessa barn kommer att komma tillbaka till skolan. Dyregrov och Raundalen (1995) skriver att pedagoger förut inte ville hantera situationer där barn förlorat en nära anhörig och att de skyddade sig bakom frasen att barnen behövde en fristad. Vidare skriver de att pedagogerna på senare tid har mer kunskap om hur man kan möta barn i sorg som en medmänniska. Dyregrov och Raundalen (1995) skriver att i de fall där ett syskon dör kan föräldrarna ha svårt att stödja det kvarlevande barnet. I dessa fall kan pedagogen vara en av få vuxna som barnet kan prata med om sin sorg. Enligt Raundalen och Schultz (2007) så lever barn ensamma med sin sorg av två olika anledningar. Den första är att familjen vill hålla det som hänt inom familjen. Den andra anledningen är att pedagogerna anser att de har för mycket att göra för att hantera barn i sorg. Denna hjälp som dessa barn behöver innefattas inte heller under specialpedagogiken. Dessa faktorer gör att barnen lider i ensamhet (a.a.). I föreliggande studie undersöks pedagogers sätt att se på sin roll i att stödja barn i sorg och vilka strategier de vill använda sig av.

Dyregrov och Raundalen (1995) skriver: ”Kunskaper om hur ett trauma upplevs och hur man hanterar detta kommer i en sådan situation att vara avgörande för om läraren klarar att möta eleven på ett med medmänskligt sätt, dvs. hjälpa honom med det egentliga problemet” (Dyregrov och Raundalen, 1995 s. 8). Detta uttrycker även Willis (2002), då hon menar att sättet pedagoger bör stödja barn i sorg på varierar beroende på barnets ålder, förståelse av döden och dess reaktioner. Detta medför att denna studie även inkluderar pedagogers uppfattningar om barns tänker död och hur barn reagerar på dödsfall av nära anhörig.

2 BAKGRUND

I det här kapitlet redovisar jag tidigare forskning och litteratur som är relevant för denna uppsats. Jag har valt att redovisa texterna under några övergripande rubriker.

2.1 Förförståelse

Att förlora en nära anhörig kan vara ett av de allvarligaste trauman (Ayyash-Abdo, 2001). Dyregrov (1997) skiljer mellan orden kris, katastrof och trauma. Han menar att kris är det ordet av dessa som är minst allvarligt. Han menar att ordet katastrof inkluderar flera personer men att ordet trauma är en personlig katastrof. Med detta menas det att fastän det bara är en person som blir drabbad av ett dödsfall så är det lika katastrofalt för den personen som om det vore flera personer inblandade (a.a.).

Då en persons död kommer oväntat och plötsligt kallas det ett traumatiskt dödsfall (Dyregrov & Raundalen, 1995). I de fall barn är närvarande kan detta vara en mycket traumatisk händelse för barnet. Detta kan innebära att barnet bli vittne till ett självmord eller hittar den döde personen. Även de barn som inte är närvarande eller hittar den döde kan uppfatta det som traumatiskt och dessa barn kan börja fantisera om den traumatiska händelsen. Både de barn som blir vittne och de som inte blir det kan på så vis förföljas av bilder av det traumatiska, vilket kan orsaka ökad ångest och rädsla. Risken för att barn ska uppleva ett trauma är störst då de själva överlever en olycka eller en katastrof när en anhörig dör (a.a.).

Pfeffer, Altemus, Heo och Jiang (2007) undersökte hur sörjande barn efter terrorattacken den 11/9 påverkades psykiskt. Barnen i undersökningen var mellan sex och tolv år. De jämförde 45 barn som sörjde en förälder med 34 barn som inte sörjde. Pfeffer, Altemus, Heo och Jiang (2007) kom fram till att de sörjande barnen i denna undersökning hade 72.7% risk att få psykiska problem och att de barn som inte sörjde hade 35.3% risk. Störst skillnad var det i synnerhet då det gällde risken för att utveckla posttraumatiska stressreaktioner (a.a.).

Dyregrov och Raundalen (1995) anser att barn som upplever trauma och inte får professionell hjälp eller stöd från omgivningen, i form av t.ex. pedagoger och vänner, kan utveckla posttraumatiska stressreaktioner eller komplicerade sorgereaktioner. Posttraumatiska stressreaktioner (PTS) kännetecknas av tre reaktioner. Den första är att barnen återupplever händelsen i huvudet och att de upplever stark oro vid händelser som påminner om det som skett. Den andra reaktionen är att barnet undviker sådant som påminner om händelsen t.ex. aktiviteter och situationer. Irritation, sömnsvårigheter, känsloutbrott, koncentrationssvårigheter och en ständig påpasslighet är delar av den tredje reaktionen. Om ett barn har dessa specifika reaktioner en månad efter händelsen kan det bero på PTS (a.a.). Komplicerade sorgereaktioner innebär bl.a. att barnet får beteendestörningar (Kaffman & Elizur, 1979 refererad i Dyregrov & Raundalen, 1995) samt ett stark sökande efter den avlidne (Elizur & Kaffman, 1982; Yates & Bannard, 1998 refererad i Dyregrov & Raundalen, 1995) Komplicerade sorgereaktioner kan även förekomma med bl.a. lättare depressioner och en sorg som inte går över (van Eedewegh m.fl. 1982 refererad i Dyregrov och Raundalen, 1995).

2.2 Barns tankar om döden

De flesta forskare är eniga om att barns sätt att se på döden förändras med åldern och utvecklingen hos barnet (Mahon, 1999). Det finns tre bestämda förståelsenivåer: irreversibility, nonfunctionality och universality (Speece och Brent, 1984). Irreversibility behandlar förståelsen om att död är något oåterkalleligt d.v.s. att någon död inte kan komma till liv igen. Förståelsen om att vitala kroppsfunktioner slutar att fungera efter döden kallas för nonfunctionality och universality innefattar förståelsen om att alla kommer att dö (Speece och Brent, 1984).

Nagy (1948) har föreslagit att det finns tre olika stadier med olika förståelse. Barn som befinner sig på det första stadiet (åldern 3-5) anses ha en uppfattning om döden som innebär att den är temporär. Dessa barn tänker t.ex. på döden som en resa eller en sömn. Att se på döden på detta sätt anser Mahon (1999) kan leda till att barnen inte förstår varför den bortgångne inte kan komma och hälsa på o.s.v. Mahon (1999) tar även upp att barnen kan känna ilska för att de tror att t.ex. den avlidne föräldern väljer att inte komma tillbaka. Det andra stadiet Nagy (1948) har föreslagit innefattar barn i åldern mellan 6-8. Dessa barn anses se på död som något oåterkalleligt för andra, framför allt gamla, men inte för sig själva. I detta stadium anses barnen inte ha förståelsen att alla ska dö. Det sista stadiet har barnen ett sätt att se på döden som bättre stämmer överens med verkligheten. Barnen i detta stadium, som är 9 eller äldre, har utvecklat förståelse inom alla tre olika förståelsestadierna: Irreversibility, nonfunctionality och universality. Ayyash-Abdo (2001) tar upp att åldrarna i stadierna är omdiskuterade bland forskare och vissa menar att de flesta barn mellan fem och sju års ålder förstår alla tre stadierna av förståelsen om döden. De flesta forskare är däremot eniga om att det inte är förrän barnen är nio-tio år som de fullständigt förstår alla de tre stadierna (Mahon, 1999).

Det finns andra faktorer än ålder och kognitiv utveckling som kan avgöra hur barnen tänker om döden. Religion kan vara en faktor. Speece och Brent (1992, refererad i Ayyash-Abdo, 2001) märkte i sin studie att barn som inte hade förstått att död var något permanent, kunde förklara det med att magi kunde göra den döde levande igen. Detta kopplade de till mirakel som t.ex. att Jesus väcktes från de döda.

Ytterligare en faktor som kan påverka barns förståelse om döden kan vara erfarenheterna kring död samt ifall de har pratat om döden (Speece och Brent, 1984).

2.3 Barns sorg

Barn kan bli överväldigade av känslorna som sorg medför (Mahon, 1999). Detta gör att barn sörjer i korta men intensiva perioder. Efter dessa perioder går barnen vidare med nästa aktivitet, detta innebär dock inte att barnet inte sörjer (Mahon, 1999). Fahrman (1993) skriver att vuxna ibland kan ta illa vid sig och tycka att barnet förolämpar den dödes minne genom att sörja i korta perioder för att sedan verka vara som vanligt. Andersson och Ingemarsson (1994) menar att barn och ungdomar kan sörja i flera år vid anhörigs död.

Barn kan reagera mycket olika på sorg. Vissa sörjande barns beteende förändras drastiskt medan andra sörjande barnsbeteende inte förändras alls. Beteenden som kan

förändras är t.ex. innebära att barnet blir tillbakadraget, försöker få uppmärksamhet och dessutom kan även en försämring av skolarbetet uppstå som följd av sorg (Call, 1990 refererad i Mahon, 1999). Barn som har svårt att uttrycka sig t.ex. barn i förskolan kan reagera på sorg genom att bli fysisk dålig, vägra äta, bli hyperaktiv eller ta sönder saker. Barn i de lägre klasserna i skolan kan reagera genom att klänga på vuxna, och gå tillbaka i utvecklingen t.ex. börja kissa ner sig eller prata bebisspråk (Oats, 1993 refererad i Ayyash-Abdo, 2001). Barnen kan även börja klaga på huvudvärk, magont eller bli rädda för mörkret (Arent, 1990 refererad i Ayyash-Abdo, 2001).

Vissa undersökningar visar att sörjande barn löper större risk att utveckla psykiska problem t.ex. depression och självmordsbenägenhet (Aiken, 1994 refererad i Ayyash-Abdo).

Silverman, Lillian och Overholser (1994) jämförde i sin studie skillnaden mellan sorg efter självmord och sorg efter andra typer av dödsorsaker. Studien visade att gruppen som sörjde en person som tagit sitt liv anmälde högre nivå av bl.a. generell sorg och ett mer självdestruktivt beteende än grupperna som sörjde till följd av naturligt dödfall, olycka och mord. Grupperna som sörjde till följd av olycka, självmord och mord anmälde att de kände sig närmre den avlidne och mer upprörda än grupperna som sörjde till följd av en naturlig död. Silverman, Lillian och Overholser (1994) skriver att detta kan innebära att dödsfall av naturliga orsaker är mindre upprörande än de som är av våldsam karaktär (a.a.).

Det finns flera faktorer som avgör hur ett barn reagerar på ett dödsfall (Ayyash-Abdo, 2001). Hur personen avlider är en faktor d.v.s. ifall det är en våldsam död och ifall det är plötsligt eller väntat. Plötslig död är ofta svårare att hantera. Andra faktorer är tidigare erfarenheter av dödsfall och hur den berörda familjen kommunicerar och pratar om känslor. Relationen till den döde är också en viktig faktor. Att förlora en förälder eller ett syskon är mycket traumatiskt för ett barn då det är någon som står barnet mycket nära samt att relationen med ett syskon är en av de längsta man har i livet (Ayyash-Abdo, 2001). Dyregrov (1990) menar att det dödsfall som får störst följd för ett barn är då en förälder dör. En förälders död innebär inte bara en älskad persons bortgång utan det får även andra följd som t.ex. stora förändringar i vardagen. När ett barn förlorar ett syskon kan barn känna något som kallas för efterlevnadsskuld. Detta innebär att barnet tycker att det borde ha varit de själva som dött istället för syskonet. Barnen i den situationen kan känna sig mindre värda än den döde (a.a.).

2.4 Pedagogers uppfattningar

Papadatou, Metallinou, Hatzichristou och Pavlidi (2002) har undersökt pedagogers uppfattningar om barn i sorg i Grekland. Undersökningen visar att 33 % av pedagogerna hade en elev i klassen som sörjde en nära anhörig. 62 % av eleverna sörjde en pappa, 31 % en mamma, 23 en far- eller morförälder och 11 % sörjde ett syskon. Majoriteten av pedagogerna uppfattade en förändring i de sörjande elevernas skolprestationer men bara 45 % såg en skillnad i deras beteende. Majoriteten av pedagogerna ansåg att deras sätt mot det sörjande barnet förändrades. Detta innebar bl.a. minskade förväntningar av skolprestationer och en närmare relation med eleven

med sorg. En del av pedagogerna menade att deras egna erfarenheter gjorde att de förstod eleven bättre och att de fick en närmre relation till eleven till följd av att de visste vad eleven gick igenom (a.a.).

Tidigare trodde man att barn inte påverkades av traumatiska händelser. Många människor har fortfarande denna uppfattning (Dyregrov, 1997). Ellis och Stump (2000) har undersökt hur föräldrar och icke-föräldrar uppfattar barns sorg och deras uppfattningar om död. Undersökningen visade att föräldrar trodde att barn utvecklar förståelse för döden vid fem års ålder och att icke-föräldrarna trodde att det utvecklades vid sju års ålder (a.a.) Detta tyder på att föräldrarnas uppfattningar stämmer mer överens med Nagys (1948) undersökning än icke-föräldrarnas.

Vianello och Lucamante (2001) intervjuade 30 italienska barnläkare och 30 italienska föräldrar bl.a. angående barns förståelse för döden samt barns reaktioner på dödsfall. Det var inga speciella skillnader på svaren mellan barnläkarna och föräldrarna. Båda grupperna ansåg att barn inte kunde förstå vad döden innebar innan 7-8 års ålder. Vianello och Lucamantes (2001) undersökning visar att de vuxna anser att barn inte frågar om döden, vilket kan vara en effekt av de vuxnas ovillighet att prata om döden med barn (a.a.). Vidare visade resultaten att en majoritet ansåg att barn påverkades emotionellt av dödsfall men fem av de 30 föräldrarna respektive fyra av de 30 barnläkarna ansåg att barn inte påverkas av att en nära person avlider (a.a.).

I Papadatou, Metallinou, Hatzichristou och Pavlidis (2002) undersökning kom de fram till att 68 % av pedagogerna i undersökningen ansåg att eleverna funderade kring dödsrelaterade frågor. De pedagoger som hade egna upplevelser kring döden, de som hade lång lärarerfarenhet, de som arbetade i grundskolan samt kvinnor svarade oftare att barn tänker på döden och har funderingar kring det. Då pedagogerna fick frågan om vilka som borde vara det huvudsakliga stödet för en sörjande elev, svarade 78 % skolpsykologen, 66 % barnets pedagog, 14 % skolans studie- och yrkesvägledare och 13 % skolans administratör (Papadatou m.fl., 2002). 80 % av svaren i undersökningen meddelade att de kände sig otillräckligt utbildade för att hantera situationer i samband med dödsfall. Det framkom i studien fyra olika planer för hur pedagogerna ville göra för att känna sig mera lämpliga att hantera dessa situationer. De föreslog att få information av t.ex. psykologer eller få möjlighet till ett närmare samarbete med skolpsykologen för att känna sig mer lämpliga då elever behöver stöd i samband med dödsfall. Det kom även som förslag att pedagogerna skulle få mer utbildning i att lära ut om döden eller mer utbildning i barnpsykologi (a.a.).

Pedagogerna i undersökningen (Papadatou m.fl., 2002) frågades ifall de valde att prata med de sörjande eleverna om deras förlust. 40 % svarade att de själva tog upp ämnet med eleven, 15 % av pedagogerna pratade bara om ämnet då eleven tog upp det och 45 % undvek ämnet då de kände sig hjälplösa i sitt bemötande av sörjande barn.

2.5 Att stödja barn i sorg

Dyregrov och Raundalen (1995) skriver att det är viktigt att vara förberedd på olika krishändelser. Vidare skriver de att det är för sent att förbereda sig när krisen är ett faktum.

När barn har gått igenom ett traumatiskt dödsfall behöver de få hjälp så att traumat inte hindrar eller stör sorgeprocessen, menar Dyregrov och Raundalen (1995). Vidare skriver författarna om en flicka som blivit vittne till en nära väns våldsamma död. Denna flicka fastnade i sorgen som följd av att hon plågades av olika fantasier om hur vännen såg ut efter olyckan. Genom att prata med en polis som var närvarande vid olyckan och få veta hur vännen såg ut minskade flickans fantasier vilket gjorde det möjligt för henne att gå vidare med sin sorg. Att få fakta som underlättar den kognitiva bearbetningen kan göra så att missförstånd och fantasier kan undvikas. Det är däremot viktigt att anpassa informationen efter barnens ålder och mognad, men barn ganska långt ner i åldrarna gynnas av att veta fakta om det som hänt (a.a.). Dyregrov och Raundalen (1995) skriver vidare att i de fall då barn blivit vittne till dödsfallen är det mycket viktigt att barnen detaljerat får berätta vad som hände.

Då ett barn har förlorat en familjemedlem eller nära vän är det bra om barnet kommer tillbaka till skolan så fort som möjligt (Dyregrov & Raundalen, 1995). Den första dagen tillbaka efter en frånvaro till följd av dödsfall kan vara svår men den kan underlättas genom att barnet får prata med pedagogen. Det kan även hjälpa att pedagogen tidigt tar kontakt med den drabbade familjen så att barnet förstår att pedagogen bryr sig. Barnen vill ofta att pedagogen berättar för klassen om vad som har hänt antingen innan de kommer tillbaka till klassen eller när de är där. Äldre elever vill i vissa fall själva berätta för klassen om det som hänt, även i de fall då eleven vill att pedagogen ska berätta om det som hänt kan det kännas bra för eleven att ha viss kontroll över det som berättas för klassen (a.a.). I den sorgegruppen för barn som Dyregrov och Raundalen (1995) skriver om berättade elever att relationen till skolan var ansträngande för dem till följd av pedagogernas dåliga minne (Dyregrov & Raundalen, 1995). Pedagogerna kunde på lektionerna be eleverna skriva om något roligt som hänt på lovet, när en elev förlorat en nära anhörig på samma lov. Pedagoger har även frågat en sörjande elev på engelska lektionen ”Do you have a sister?”. Det var likaså barn som berättade att de kunde bli aggressiva när de kände att pedagogen inte förstod dem när de hade problem med att koncentrera sig (a.a.).

Dyregrov (1990) menar att pedagoger är viktiga som stöd för elever i sorg av flera olika anledningar. Han skriver vidare att pedagoger känner det enskilda barnet sedan tidigare och att pedagoger är specialister på att prata med barn och lära barn ny kunskap, detta är tillgångar som är mycket viktiga i arbetet med att stödja barnen i deras sorg (a.a.). Som pedagoger är det även viktigt att hålla koll på barnets skolprestationer och bedöma ifall barnet behöver stödinsatser, då barn kan komma efter med skolan till följd av sorgen (Dyregrov & Raundalen, 1995).

Fahrman (1993) anser att barn i förskoleåldern behöver bearbeta kriserna de går igenom. Till följd av att de har begränsad förmåga att prata om sina problem behöver de få bearbeta sin sorg genom lek. Det är viktigt att förskolepersonalen ger barnet möjlighet till att bearbeta krisen genom lek (a.a.).

Willis (2002) skriver att sättet pedagoger bör stödja barn i sorg på varierar beroende på barnets ålder, förståelse av döden och dess reaktioner. Hon skriver att pedagoger bör uppmuntra barnen till att leka, då detta är kan medföra att barnet känner sig tryggt och på så sätt vågar uttrycka sina känslor. Att uttrycka sig genom musik och bild kan hjälpa barn att bearbeta sorgen. Vidare skriver Willis (2002) att det är viktigt då man pratar med barn om död att vara tydlig, ärlig och låta barnet få tid att svara, utan att bli avbruten.

2.6 Relationen mellan attityd och agerande

Föreliggande studie utgår ifrån att personers attityder kan påverka deras handlingar i situationer relaterade till dessa attityder, vilket SOU 1998: 16 (1998) menar att många forskare anser. På detta sätt hänger personers attityder samman med deras handlingar (Ajzen & Fishbein, 2005). Ajzen och Fishbein menar dock att man inte, med säkerhet, kan förutse hur en person kommer att agera i en situation utifrån personens attityder men att attityderna kan påverka på ett övergripande plan (a.a.). Vidare står det i SOU 1998:16:

Det finns, säger många forskare, ett samband mellan attityd och bemötande, men de är inte helt överens om hur detta samband ser ut. Vissa menar att det är de strukturella förhållandena, t.ex. organisationen och andan på arbetsplatsen, som formar attityderna och därmed bemötandet. Andra forskare menar att det är attityderna, dvs människors föreställningar, åsikter eller värderingar, som avgör bemötandet (SOU 1998:16, 1998 s. 14).

2.7 Sammanfattning

Tidigare forskning visar att barns förståelse om döden kan påverkas av ålder och kognitiv utveckling men även religion, erfarenhet och om de har pratat om döden med andra.

Vissa personer menar att barn sörjer i korta stunder men att sorgen kan finnas kvar i flera år. Det finns även de som menar att det är vanligt att barn får beteende förändringar t.ex. bli utåtagerande eller börja ta sönder saker. Detta kan även innebära att barnen börjar klänga på vuxna eller gå tillbaka i utvecklingen genom att t.ex. kissa på sig. Hur barn reagerar på dödsfall kan påverkas av en rad faktorer. Exempel på sådana faktorer kan vara relationen till den avlidne eller om dödsfallet inträffade plötsligt eller om det var väntat.

Tidigare forskning visar att föräldrar och barnläkare inte anser att barn frågar om dödsrelaterade ämnen. En annan studie visar att majoriteten pedagoger i en undersökning anser det motsatta. Vidare visas det att nästan hälften undvek att prata med sörjande barn om deras förlust.

Det framkommer även i bakgrunden att barn som går igenom en kris borde komma tillbaka till skolan snarast möjlig. Vidare framkom det att det är viktigt att prata med barnen om hur de vill hantera situationen och om vem som ska prata med klasskamraterna. Vissa personer menar även att sättet att stödja barn i sorg varierar till följd av barnets ålder förståelse av döden och deras reaktioner.

3 PROBLEM

Föreliggande studie har som syfte att belysa pedagogers uppfattningar och handlingar utifrån hur de ser på sin roll i en specifik skolsituation d.v.s. dödsfall av ett barns nära anhörig.

Tidigare forskning visar att vuxna anser att barn inte har funderingar kring död och att pedagoger undviker att prata med sörjande barn om deras förlust. Det finns även undersökningar som visar att vissa vuxna anser att barn inte blir berörda av dödsfall av närstående. Vidare menar forskare att personers attityder angående något kan påverka agerandet i relaterade situationer. På detta sätt kan pedagogers attityder om barns uppfattning om döden och deras reaktioner på dödsfall påverka deras sätt att agera i stödjandet av sörjande barn. Föreliggande studie undersöker på grund av detta, pedagogers uppfattningar om barns tankar och reaktioner på död.

Det finns en undersökning som visar att majoriteten av pedagogerna anser att det är skolpsykologen som ska ha det huvudsakliga ansvaret för att stödja sörjande barn. På grund av detta kommer jag att undersöka hur pedagoger ser på sin roll i arbetet med sörjande barn. Vidare undersöks det vilka strategier pedagogerna vill använda i stödjandet av barn i sorg, då olika författare menar att det är viktigt att stödja barn i sorg och att det finns vissa saker som underlättar barns sorgebearbetning.

Jag kommer att utgå ifrån följande problemformuleringar:

- Hur uppfattar pedagoger barns tankar om döden och deras sätt att reagera på dödsfall?
- Hur ser pedagoger på sin roll i arbetet med att stödja sörjande barn?
- Vilka strategier använder pedagoger för att stödja dessa barn?

4 METOD

I följande text beskrivs metoden och utförandet av undersökningen.

4.1 Undersökningsgrupp

Till följd av att detta ämne bör behandlas olika beroende på ålder hos barnet (Willis, 2002) är de intervjuade pedagoger verksamma i förskoleklassen, klass 1 och klass 2. För att undvika att alla de intervjuade pedagogerna har gått på samma föreläsning eller har samma erfarenheter valdes det intervjuas pedagoger från olika skolor. Detta var ett val som gjordes för att öka spridningen i intervjusvar. Urvalet baserade på ett tillgänglighetsurval (Kvale, 1997), då jag kände till merparten av de intervjuade pedagogerna sedan tidigare var det enkelt att kontakta dessa, vilket var en fördel då det fanns begränsade tidsresurser.

Sju pedagoger intervjuades och de var verksamma på tre olika skolor. Alla skolorna befinner sig i södra Sverige. Tre av de intervjuade pedagogerna arbetade i förskoleklasser, en arbetade i klass 1 och tre arbetade i klass 2.

Klass	Antal intervjuade pedagoger
Förskoleklass	3
Klass 1	1
Klass 2	3

4.2 Undersökningsmetod

I föreliggande undersökning används intervjuer som undersökningsmetod. Det finns större möjligheter att få utförliga svar om deras uppfattningar kring ämnet i en intervju. Under kvalitativa intervjuer finns det inte sanna svar på de olika frågorna (Patel & Davidson, 2003), vilket stämmer överens med denna undersöknings syfte. Kvale (1997) menar att den kvalitativa forskningsintervjun har som syfte att förstå den intervjuades synsätt. En forskningsintervju utformas som ett samtal fast med struktur och ett syfte (a.a.).

Om man vill veta hur människor uppfattar sin värld och sitt liv, varför inte prata med dem? [...] Den kvalitativa forskningsintervjun söker förstå världen ur de intervjuades synvinkel, utveckla innebörden av människors erfarenheter, frilägga deras livsvärld före de vetenskapliga förklaringarna (Kvale, 1997 s.9).

Intervjufrågorna utformades så att de inte skulle vara ledande. Frågorna formulerades även så öppna som möjligt (se bilaga 1), för att på så sätt uppmuntra de intervjuade pedagoger till att ge utförliga svar. Resultaten i denna studie kan inte generaliseras till följd av det fåtal pedagoger som intervjuats (Kvale, 1997). Det fåtal pedagoger som intervjuats kan inte representera populationen i allmänhet och därmed kan inte denna undersöknings resultat generaliseras till andra miljöer än de undersökta (a.a.).

4.2.1 Tillvägagångssätt

Jag kontaktade olika skolor via telefon och bad att få prata med en pedagog som hade hand om en förskoleklass, en klass 1 eller en klass 2. Pedagogerna jag fick prata med blev informerade om vem jag var, varför jag ringde, om studiens syfte och sedan frågade jag om de var intresserade av att delta. Vid ett tillfälle frågade en av de pedagogerna som jag skulle intervjua några av sina kollegor ifall de ville delta vilket tre stycken ville. De pedagoger som ville delta fick därefter vidare information som inkluderas av de forskningsetiska principerna (Vetenskapsrådet, 2002) och möjlighet att ställa frågor. Därefter bokade vi ett möte.

Deltagarna intervjuades enskilt vid enskilda bokade möten. Kvale (1997) rekommenderar att man börjar intervjun med att berätta kort om syftet med undersökningen och inspelningens funktion. Det följdes då deltagarna innan intervjun började blev informerade om de forskningsetiska principerna. För de tre pedagogerna som blivit tillfrågade av en kollega förklarades dessa principer extra tydligt då de inte hade haft möjlighet att få de förklarade tidigare. Intervjufrågorna (se bilaga 1) kompletterades med följdfrågor och en avslutande fråga om de ville tillägga något eller berätta om något relaterat till intervjun. Sex av intervjuerna spelades in för att det skulle vara möjligt att kunna återgå till dem och lyssna igen. En intervju spelades inte in med anledning av att deltagaren inte ville det, den intervjun antecknades istället.

4.3 Databearbetning

Efter intervjuerna skrevs de inspelade intervjuerna ut. Jag läste igenom alla intervjuerna. Därefter granskades texterna för att finna vad pedagogernas uttryckte inom studiens olika problemfrågor. Jag sökte efter nyckelord i pedagogernas svar och använde dem för att kunna jämföra svaren, se likheter och olikheter. Utefter de likheter som påträffades formades kategorier. I bearbetningen av intervjusvaren där pedagogernas strategier stod i fokus, jämfördes sedan de framkomna kategorierna mot den krispedagogiska modellen (Raundalen & Schultz, 2007) som beskrivs nedan. Därefter placerades kategorierna in i relaterade faser i modellen.

4.3.1 Analysverktyg

I bearbetningen av intervjusvaren angående pedagogernas strategier används den krispedagogiska modellen (Raundalen & Schultz, 2007) som stöd. Denna modell är ett stöd i arbetet med barn i kris som visar på olika delar i detta arbete. Dödsfall av nära anhörig är en typ av kris vilket innebär att denna modell kan användas i dessa situationer. Modellen består av fyra huvudfaser: uttrycksfasen, faktafasen, handlingsfasen och uppföljningsfasen (a.a.).

I uttrycksfasen får alla uttrycka sina känslor och tankar (Raundalen & Schultz, 2007). Det är viktigt att låta samtalen ta tid i denna fas. Fasen kan innefatta att låta barn prata fritt, de kan även få skriva ned sina känslor. I denna fas är det även viktigt att, som pedagog, förklara för barnen att man kan reagera på många olika sätt och att alla sätt är ok. Detta kan relateras till Dyregrov och Raundalen (1995) som menar att det

är av vikt att låta barnen veta att det är normalt att reagera på olika sätt och att det även är viktigt att ge dem hopp utan att nonchalera smärtan. Det är likaså viktigt att acceptera frågor men även att samtalen kan vara korta. Det är likaså viktigt att pedagogen låter dem leka lekar som är relaterade till situationen de befinner sig i och låter dem titta i fotoalbum även sänka skolprestationskraven en tid efter händelsen.

Den andra fasen är faktafasen. Raundalen och Schultz (2007) menar att det kan skapas rykten i krissituationer och att dessa rykten kan förvärpa situationen. Därmed anser Raundalen och Schultz (2007) att det är viktigt att ge barnen pålitlig fakta. Under faktafasen lyfts inte det känslomässiga upp utan endast fakta. Dyregrov och Raundalen (1995) tar upp att det är viktigt att ge barnen åldersrelevant och tydlig information där man bör undvika abstrakta förklaringar.

Den tredje fasen kallas handlingsfasen, där får barnen möjlighet att agera. Det kan innefatta att barnen får möjlighet att få en beredskap om de kommer i den situationen t.ex. om det brinner och hur de skulle agera då. Detta är något man bör göra för att barnen inte ska få ångest eller bli rädda för att situationen ska inträffa. Genom att ta med en sådan del så förhåller barnen sig aktiva till det som hänt. Denna fas innefattar även att få barn att få medkänsla för andra barn. Denna fas kan man relatera till Dyregrov och Raundalens (1995), de menar att det är av vikt att barnen kan få möjlighet att uttrycka sina känslor genom bild, arbeta med lera, göra olika typer av bild kollage eller samlingar. De kan även uttrycka sina känslor genom samtal, text, drama, lek och olika ritualer som utförs i samband med dödsfall (a.a.).

Uppföljningsfasen inkluderar de elever som blivit mest påverkade och deras fortsatta bearbetning. För att avgöra ifall barn behöver extrainsatser bör pedagogen prata med eleven, sedan föräldrar och eventuellt personal från sjukvården. Extra insatser bör sättas in för att barnen ska känna att livet har sammanhang. Samtalen med barnet bör fokusera på att få barnet att känna att kontinuitet och samband mellan det förflutna, nuet och framtiden.

4.4 Forskningsetiska principer

De intervjuade pedagogerna blev informerade om de fyra huvudkraven som vetenskapsrådet (2002) har satt upp angående de forskningsetiska principerna. Pedagogerna blev informerade om vad undersökningen skulle behandla för område, vad undersökningen hade för syfte och att deras medverkan var helt frivillig samt att de kunde avbryta sin medverkan när de ville. Vidare blev de meddelade att deras personuppgifter inte kommer att utlämnas, att deras identitet inte kommer att avslöjas i studien och att intervjusvaren endast kommer att användas i denna studie och sedan raderas. Efter varje intervju tillfrågade även de deltagande pedagogerna ifall de var intresserad av att få veta resultatet av studien. Genom denna arbetsgång har Vetenskapsrådets (2002) fyra grundkrav: Informationskravet, samtyckeskravet, konfidentitetskravet och nyttjandekravet, uppfyllts.

4.5 Metodkritik

Jag anser att intervju var en passande metod i denna undersökning och att det gav möjlighet till utförliga svar. Jag anser att jag borde ha övat mer inför intervjuerna och utfört testintervjuer. Till följd av att jag kände mig ovan i rollen som intervjuare, kan jag ha missat att ställa relevanta följdfrågor till pedagogerna. Dessa följdfrågor kunde ha bidragit till en mer rättvis bild av pedagogernas syn på barn i sorg och deras strategier i arbetet med dessa.

Jag anser även att intervjufrågorna borde ha preciserats så att pedagogerna lättare förstod vad jag ville ha kunskap om. Jag anser att jag borde ha fått en bättre bild av pedagogernas uppfattningar kring ämnet om jag utgått mer ifrån den krispedagogiska modellen (Raundalen & Schultz, 2007) när jag formulerade mina intervjufrågor. Min intervjufråga om vilka strategier de använder i arbetet med barn i sorg borde ha delats in i tre olika frågor: Hur väljer du att arbeta i samband med att ett barn kommer tillbaka till skolan, efter att de förlorat en nära anhörig? Vilka strategier använder du för att stödja barns sorgeprocess på längre sikt? Hur väljer du att arbeta med de övriga eleverna? Jag anser att dessa frågor skulle gjort pedagogernas uppfattningar tydligare, inom de olika faserna

I denna undersökning spelades sex av sju intervjuer in, vilket (Kvale, 1997) anser ökar tillförlitligheten, då intervjuaren har möjlighet att återgå till intervjun och återge exakt vad som sagts.

I urvalet av pedagoger anser jag att tillgänglighetsurvalet (Kvale, 1997) fungerade bra i denna undersökning. Målet med studien kräver ingen förkunskap i form av tidigare erfarenheter av pedagogerna som deltar i undersökningen. Studien är intresserad av pedagogers uppfattningar oavsett om de har erfarenhet inom området eller inte. Detta val är även baserat på den begränsade tidsresursen.

Då studiens tänkta urvalsgrupp, dvs. pedagoger verksamma i förskoleklass, klass 1 och klass 2, fastställdes baserades det på att intresset för att delta i undersökningen skulle vara lågt. Detta antogs då ämnet för undersökningen kan vara känsligt för vissa personer. Senare visade det sig att alla tillfrågade pedagoger var villiga att delta. Kunskap om detta tidigare hade möjliggjort att precisera urvalsgruppen ytterligare till enbart ett av pedagogernas verksamhetsområden. Detta kunde medfört en tydligare bild av t.ex. förskoleklasspedagogers uppfattningar och agerande i ämnet men det hade även medfört att uppfattningar och agerande som pedagogerna verksamma i klass 1 och klass 2 uttryckte inte hade synliggjorts.

Till följd av att det inte påträffats mer än några få relevanta svenska undersökningar trots omfattande sökande, har studien till största del baserats på internationella undersökningar. Den valda litteraturen har relevans till arbetets syfte men det hade dock varit bra med fler svenska studier att jämföra resultaten med.

Under arbetets gång har bredden på undersökning blivit tydligare och visat sig vara för stor. Med tanke på den begränsade tiden så borde syfte ha preciserat för att kunna undersöka djupare inom ett mindre område. Orsaken till valet är att denna studie har utgått från att pedagogers uppfattningar om barns tankar påverkar deras handling och därmed har båda delarna inkluderats.

5 RESULTAT

I följande text har jag beskrivit resultaten från intervjuerna under mina teman; pedagogernas uppfattningar om barns tankar kring döden och deras reaktioner på dödsfall och pedagogernas roll och strategier.

5.1 Pedagogernas uppfattningar om barns tankar kring döden och deras reaktioner på dödsfall

Nedan följer en beskrivning av resultaten relaterade till pedagogers uppfattningar om barns tankar kring döden och barns sorgereaktioner. Resultaten kommer att redovisas under två huvudrubriker: barns tankar kring döden och barns sorgereaktioner. Nedan har jag tematiserat resultaten under olika kategorier som framkommit under intervjuerna.

5.1.1 Barn tänker olika kring döden och reagerar på olika sätt

Pedagogerna ansåg att barn tänker om död och reagerar på dödsfall på olika sätt. Det uttrycktes t.ex. som nedan:

Jag tror att barn tänker en hel del på det (döden). Det är ju olika precis som hos oss vuxna.

Pedagogerna menade att barn reagerar olika på dödsfall. Pedagogerna uttryckte detta genom att frasen: ”det beror på” eller som i citatet nedan:

Det går inte att förutsäga hur man kommer att reagera.

5.1.1.1 Barn tänker utifrån känslor och erfarenhet

Pedagogerna tog upp att barn kan ha en rädsla för att själva dö eller att en nära anhörig ska dö och att detta kunde påverka så att barnen tänkte mycket på döden. Detta uttrycktes det på följande vis:

Mycket funderingar, många kan börja gråta rätt som det är när de tänker: Min mormor är gammal, tänk om hon dör snart.

Jag har mött några som har skräck för döden, så att de inte kan sova. Så det är jättejobbigt för dem hemma. Då har föräldrar ringt till mig, Förra året var det och förra året igen: Nu är det så att han går och funderar över döden, ställer alla frågor man bara kan om döden hemma och tror att han ska dö eller att föräldrarna ska dö. [...] Då kan man ju komma hur trött som helst till skolan för att man inte kan sova för att man har funderat på det. Så döden är ju en jättestor fråga. Vad det beror på att vissa blir väldigt rädda och vissa inte, det vet jag inte.

Då det gällde barns förståelse för att alla ska dö, även de själva, ansåg pedagogerna att barnen var runt 9 år när de förstod det. Pedagogerna tog upp att den delen av

förståelsen är en del som barnen avskiljer sig själv ifrån. Barnen anses förstå att alla ska dö men de klarar inte av att tänka på att det inkluderar dem själva också. Detta synliggörs i nedanstående citat:

På något vis med döden så tror jag att man utesluter sig själv på något vis. Det gäller även oss. Man tänker att man kan ju dö när man är 65, eller så som du är men man räknar nog inte med sig själv.

Det är väldigt sällan jag hör att dessa barnen (barn i förskoleklassen) säger att vi ska dö eller så. [...]De tar nog inte riktigt in det.

De vet nog men de förstår nog inte det riktigt. De skjuter det ifrån sig.

Pedagogerna tog upp att erfarenheter kring död påverkade barnens tankar kring ämnet. Pedagogerna menade att barn har lättare att förstå att en död person inte kommer tillbaka i de fall de har mist en nära anhörig. En pedagog uttryckte det såhär:

Det måste nog vara någon ganska nära som de mister för att de ska förstå att de kommer inte tillbaka. När vi pratar allmänt om det så här: Astrid Lindgren är död. – Ja, hon finns inte mer. Det är något som de bara kan (pedagogen gjorde här en gest som antydde att kasta bort något eller kunna avfärda något). Men när vi pratar om det när vi har ett barn som har mist kanske en farmor... Jag tror att det måste vara någon som är nära, då förstår man att de kommer faktiskt inte tillbaka. Man kan besöka farfar men farmor är inte där. Hon är faktiskt borta.

Pedagoger menade att erfarenheter kunde sätta igång tankar och funderingar om död.

Men när man går i sexårsverksamheten eller i första klass så råkar någon i klassen ut för någonting och det kommer upp frågor då. En del har ju nära anhörig som dör, så då kommer det igång mycket funderingar.

Pedagogerna ansåg även att det var åldern som gjorde att barnen började tänka på detta.

De är små filosofer i den åldern (5-6 år), då kommer de svårare frågorna om varför.

Det är många sådana funderingar men det går i vågor. Men det är mycket funderingar i den åldern (slutet på förskoleklassen början på klass ett).

5.1.1.2 Barn tänker och reagerar utifrån hemmets synsätt

Hemmets påverkan på hur barn ser på döden kom upp under intervjuerna. Här ansåg pedagoger att hur föräldrarna pratade om döden och om de pratade om döden påverkade barnens åsikter och tankar kring ämnet. Detta uttryckte pedagoger på följande sätt:

När det gäller hur de uppfattar det så är det nog till stor del hur man har sagt det hemma och om man har pratat något om döden hemma. Om en del har den tron att man kommer vidare någonstans, så tror barnen det och de tycker inte att det är något krångligt heller.

Det beror väl mycket på vilket hem de kommer ifrån, vad de har fått för värderingar hemifrån.

Pedagogerna tog även upp att barnens religion eller tro påverkade hur de tänkte om döden. Detta är ofta något som barnen har med sig hemifrån och därför faller det under denna rubrik. En pedagog hade arbetat med barnen kring ämnet död och deras tankar kring detta, som en del i ett tema på skolan. På detta sätt beskrev hon tankar:

Då fick de rita teckningar och det var fantastiska teckningar om vad de tänkte. En del skrev att då ligger man bara stilla och finns inte mer medans andra tror att man lever upp och blir en blomma eller att man lever upp och blir en människa igen och en del tror att man inte blir någonting. [...] En del tror på Gud och de tror att man kommer upp till Gud och sitter på ett moln eller blir en ängel. Medans andra säger att det inte finns någon Gud.

Pedagogerna beskrev likaså barns tankar om vad som händer efter döden på följande sätt:

Jag tror att de bara tror att det tar slut på något vis, att människan lever inte mer.

I den åldersgruppen jag jobbar med (Förskoleklass) börjar de prata mycket om döden och undrar om man lever vidare efteråt.

Pedagogerna menade att familjens sätt att hantera dödsfall kan påverka barnens sorgereaktioner. Detta uttrycktes på följande sätt:

Även vuxnas sätt att prata om det kan påverka (barns sorgereaktioner). Det är olika hur barn reagerar det kan bero på bakgrund och familj med mera.

Även familjerelationerna kan påverka hur barn reagerar på dödsfall. Pedagogerna menar att hur nära barnet och den avlidne var påverkar hur barnet reagerar. Detta synliggörs i följande citat:

Familjeförhållandena spelar in i sådana situationer och hur nära barnet var personen som dog.

Jag hade en i höstas vars farfar dog och han blev så ledsen så att han inte vill gå till skolan. Han tyckte det var så jobbigt. En del kan vara med om att farmor och farfar dör utan att det påverkar så mycket.

Det har nog mycket att göra med hur nära de står. Hur chockad man blir.

5.1.1.3 Barn tänker utifrån undervisning

Det framkom även att pedagoger anser att barns tankar påverkas av eventuell undervisning om död. Undervisningen kan göra att barnen tänker på vad som händer rent kroppsligt efter döden.

Jag tror att de bara tror att det tar slut på något vis, att människan lever inte mer. Det är nog det här rent konkreta. Vi läser ju om människokroppen också så då blir det nog väldigt konkret för vi har ju sagt att hjärtat och lungorna är viktiga och hjärnan har vi också sagt.

5.1.1.4 Barns sorgereaktioner påverkas av om dödsfallet var plötsligt eller väntat.

Det framkom uppfattningar om att barns sorgereaktioner påverkades av om dödsfallet kom plötsligt eller om det var väntat. Pedagogerna uttryckte även att det i de fall då dödsfallet är väntat så lider barnet med den döende under sjukdomstiden. De uttryckte sig på följande sätt:

Jag tror att det beror på t.ex. om syskonet har varit sjukt länge innan. Och om man lider med det syskonet då.

Det beror på [...] om det kommer plötsligt eller om man är förberedd på det. Om de varit sjuka och man vet att de kommer att dö.

Under följande rubriker kommer jag att ta upp olika reaktioner som pedagogerna tog upp.

5.1.1.5 Barnen blir ledsna

Pedagogerna menade att barnen blir ledsna då de förlorar någon anhörig. Pedagogerna uttryckte barns ledsamhet i samband med dödsfall på följande sätt:

Men just när vi varit med om farmor och mormor (som avlidit) så kan de bli ledsna mitt i någonting, de har varit glada och bara kommer att tänka på det.

Många blir jätteledsna och skulle det vara en mamma eller pappa eller ett syskon, ja, det skulle nog vara jättejobbigt.

5.1.1.6 Dödsfall väcker många frågor

Pedagogerna menade att barn kan få många funderingar i samband med ett dödsfall. Det uttrycktes även att barnen inte förstår vad som hänt den första tiden efter ett dödsfall av en nära anhörig. En pedagog som varit med om att ett barn på skolan avlidit kommer ihåg några av de andra barnens reaktioner. Hon uttrycker det såhär:

De frågade mycket: varför skulle hon dö? Och den frågan är ju inte lätt att svara på. Det är lättare att svara när en gammal människa dör, för då är det mer naturligt att vi dör. Vi dör när vi blir gamla. Men just när ett barn dör, det var svårt.

En annan pedagog som varit med om att en kvinna tagit sitt liv i närheten av skolan kom ihåg att barnen i hennes klass hade frågor som t.ex. om kroppen fortfarande fanns kvar på platsen.

5.1.1.7 Barn kan få beteendeförändringar som sorgereaktion

Pedagogerna menade att barn kunde få beteendeförändringar som en reaktion på dödsfall. I nedanstående citat beskrivs hur två syskon reagerade då de förlorat sin pappa.

De syskonen reagerade mycket olika. Den äldsta blev mycket introvert och verkade nästan försöka att inte låtsas om det. Det yngre barnet blev utåtagerande men ville även prata om det, titta på bilder på sin pappa i sin pärm. Vissa gånger ville hon berätta om bilderna och ibland kastade hon iväg pärmen.

5.2 Pedagogernas roll och strategier

5.2.1 Pedagogernas roll och strategier påverkas av barns olikheter

Pedagogerna ansåg att det var deras uppgift att stödja barn i sorg. När pedagogerna pratade om sin roll framkom det två olika synsätt: rollen som pedagog och rollen som medmänniska. Pedagogerna menade att det var deras uppgift som pedagog att stödja sörjande barn bl.a. till följd av att skolarbetet kunde påverkas.

Det spelar ju ingen roll om det är sorg, det är min uppgift att göra det så bra för barnen som möjligt. Är det någon som har sorg så är det min uppgift att hjälpa det barnet.

Det är ju självklart. De kan ju inte koncentrera sig på skola och arbetet om de inte mår bra.

Pedagogerna uttryckte även sin roll som en medmänniskas roll.

Jag tycker att det är min uppgift som lärare men även som medmänniska. Jag skulle aldrig kunna vända ett barn som mår dåligt ryggen. Om det är en förälder som dött så kan det vara svårt för den andre föräldern att både klara av sin egen sorg och barnets sorg. Då kan det vara viktigt att vara lyhörd för föräldrarna också.

Jag kan tänka mig att det kan vara bra att en utomstående, en som inte tillhör familjen, frågar och vill prata med barnet.

Pedagogerna tog även upp andra som har ansvar för barnens sorgbearbetning. Pedagogerna menade att hemmet spelar en stor roll i barns sorgbearbetning och att detta kan göra det mer komplicerat för pedagogerna:

Man måste ju kunna stödja dem. Sedan vet jag när vi pratar mycket om döden så vill vissa föräldrar ta hand om den biten själva. De säger: Det kan vi ta hand om själva. Men ibland kommer det ju upp spontant när det är någon släkting eller så som dör. Men råkade de ut för det så måste vi ju finnas där också.

Det framkom att det är viktigt att våga ta hjälp från andra och att skolsystem, kurator och socialpedagog kan vara till stor hjälp. En pedagog berättade vilka som tagit ansvar när en pojke förlorat sin mamma:

Pojken fick prata skolsköterskan, mig och en socialpedagog. Socialpedagogen gick med pojken till en minnesstund i kyrkan. Det vara bara de två där då.

Det kom fram att pedagoger ansåg att det skulle vara bra för sörjande barn att prata med någon som upplevt något liknande och att de kanske kunde bli hjälpta av det i sorgeprocessen.

Pedagogerna menade att strategierna varierade till följd av barnens olikheter. Pedagogerna tog upp att det är viktigt att anpassa strategierna och rollen utefter vad barnen vill.

Jag frågar om de vill berätta för klassen om vad som har hänt (husdjuret har avlidit). Jag har haft två nu. Den ena ville inte prata om det alls och så kom det en annan tjej och hon ville berätta om det. Då blev det lite läge att prata om var tar man vägen, just att djur får somna in och nu vet vi inte var denna katten har tagit vägen men de skulle begrava kroppen.

Jag tror att det är viktigt att hela klassen pratar om det. Men sen samtidigt att tänka på att det barnet kanske inte vill att man pratar om döden hela tiden utan att klassen vet om det och respektera vi pratar inte om det hela tiden och att vi leker som vanligt och pratar om någonting annat.

Citaten ovan visar att pedagogernas handlingar anpassas efter barnens önskemål. Barnens olikheter respekteras genom att barnen får avgöra i vilken utsträckning de vill stödjas.

Pedagogerna uttrycker även att det är viktigt att vara lyhörd i arbetet med sörjande barn.

Man får känna av lite så att man inte överhjälpes också, tar upp det om de inte vill.

Jag tror att det är viktigt att man tar den tid barnet behöver. Och det är ju bra om man kan gå, om det barnet vill prata, så att man kan gå iväg med det då.

Liknande exemplet ovan tog pedagoger upp att det är viktigt att ge barnen tid att bearbeta sina tankar och få möjlighet att prata när barnen är redo för det.

Pedagogerna menade att deras uppgift var att stödja barn i sorg. Det framkom olika sätt att stödja barn i sorg. Dessa beskriver jag nedan.

5.2.1.1 Det är viktigt att prata

Flera av pedagogerna tog upp att betydelsen av att *samtala* med barnen och lyssna på vad de vill berätta. Sex stycken av pedagogerna menade att det var av relevans att vara lyhörd och låta barnen bestämma vad de vill prata om. Nedan visas det hur pedagogerna uttryckte sig då det gällde samtal:

Det är mycket att de hade fått prata, många gånger är det att de vill tala om något som de har gjort och berätta något som de minns. Och sedan att lyssna och vara nära tror jag är det viktigaste.

Men att prata om det tycker jag är viktigt, så mycket som barnet vill men sen inte mer. Sedan behöver de en frizon att här kan jag vara som vanligt och leka och så utan att bli påmind om det. Det tror jag också är viktigt.

Jag tror att det är viktigt att man tar den tid barnet behöver. Och det är ju bra om man kan gå, om det barnet vill prata, så att man kan gå iväg med det då.

En pedagog uttryckte att till följd av att hon aldrig varit i situationen, där ett barn förlorat en nära anhörig, hade hon inte funderat på hur hon skulle hantera den situationen.

5.2.1.2 Det är viktigt med närhet

Pedagogerna tog även upp att *närhet* är viktigt för barnen. Närhet framkom på två olika sätt: den fysiska och den psykiska. Pedagogerna menade att båda typer av närhet var viktig. Den fysiska närheten uttrycktes genom att pedagogerna berättade att de ville krama barnen och några genom att de skulle låta barnen sitta i knäet. Detta visas i följande citat:

Bara se dem, man kanske inte behöver säga något utan bara krama om dem när de kommer eller så här. Inte fråga: Hur mår du? det första man gör utan liksom prata om annat och vänta in dem.

Sedan har vi haft barn vars syskon har varit väldigt nära att gå bort men som har klarat sig men det har också varit svårt. De har oftast blivit ängsliga, oroliga och ska sitta i knäet och vill inte göra någonting och det förstår man ju.

Den psykiska närheten bestod i att låta barnen veta att man bryr sig och att man är villig att prata om de behöver. Det visas i nedanstående citat:

Det viktigaste är nog att visa att man finns och att man bryr sig. Det är nog viktigare än böcker eller olika metoder. Att man finns där.

5.2.1.3 Det är viktigt att ge information

Pedagogerna menade att det är viktigt att samtala med barnen och på så vis öka förståelsen för vad som hänt och minska risken för missförstånd. Pedagogerna menar att det även är viktigt att prata med det berörda barnets klasskamrater och med det berörda barnet för att undvika missförstånd. Pedagogernas tankar belyses av följande citat:

Sen är det också viktigt att man förbereder, för det är som du säger att vi får ju oftast veta det innan barnet kommer tillbaka, att man förbereder de andra barnen på det också. Att berätta vad som har hänt, varför det barnet är borta i några dagar.

Jag tror att dödsfall chockar och jag tror att det är jätteviktigt att prata om det. När det hände (själv mord i närheten av skolan) pratade jag mycket med den klassen om hur tror ni och hur är det... så att de själva fick komma med frågor och funderingar. Funderar ni på något så bara fråga, det får vara hur som helst.

De frågare ju då: finns hon där nere? Rent konkret trodde de ju att hon låg där eller länge kvar fast polisen hade ju varit och hämtat kroppen.

Hade det varit så nära så hade jag nog pratat med gruppen utan det drabbade barnet och sedan frågat barnet: Hur vill du att vi ska göra? Det kan bli en för jobbig situation att få alla dessa frågor vad som hänt, det kan ju vara fruktansvärda olyckor de varit ute för. Det kan även handla om hemiska sjukdomar, cancer, att förklara detta och hur det har varit kanske inte är det första man vill ta upp när det barnet är bredvid men de andra kanske vill ha mycket fakta om hur någonting hände.

5.2.1.4 Barnen får göra saker för att underlätta sorgebearbetningen

Pedagogerna menar att de skulle vilja titta på bilder av den avlidne och prata med barnen om dem. Det framkom även att det kan vara av relevans att läsa olika böcker för barnen som kan vara till hjälp i barnens sorgebearbetning. Pedagogerna tar upp att det kan vara av relevans att låta barnen ta del av t.ex. minnesstund eller begravning. I citatet nedan förklarar en pedagog varför detta kan vara av relevans:

Vi begravde min dotters marsvin och den fick en liten sten och ett kors. Jag tror att det är viktigt vad man gör efter, de kan nog behöva en plats där de kan pyssla och dona lite. Jag tror det kan vara nyttigt att de får göra så. Ta det på allvar fastän det ”bara” är ett marsvin. Men det var ju en liten familjemedlem.

5.2.1.5 Det är viktigt att hålla koll på barnen

Pedagogerna tar upp att det är viktigt att vara uppmärksam på ifall barnets sorgeprocess inte går framåt och om det påverkar skolarbetet eller kamratrelationerna. Pedagogerna menar att om man märker att sorgen börjar påverka dessa så krävs det mer hjälp och då kanske av någon annan. Detta visas i nedanstående citat:

Ha kontakt med föräldrarna och kolla om det funkar och kolla om det påverkar skolarbetet eller något med kompisarna då för man gå in med mer hjälp, då kanske de behöver få prata om det mycket mer med någon annan.

[...] jag är inget proffs så ifall det behövs så är det viktigt att barnet får hjälp av någon som har kunskap om det.

5.2.2 Den krispedagogiska modellen

De ovanstående kategorierna har i *figur 1* placerats in under passande fas i den krispedagogiska modellen. Lyhördhet och acceptans, som pedagogerna tar upp, för olikheter är övergripande strategier som gör den krispedagogiska modellen användbar.

Fas i den krispedagogiska modellen	Framkomna strategier
Uttrycksfasen	Det är viktigt att prata
	Det är viktigt med närhet
Faktafasen	Det är viktigt att ge information
Handlinsfasen	Barnen får göra saker för att underlätta sorgbearbetningen
Uppföljningsfasen	Det är viktigt att hålla koll på barnen

Figur 1 visar strategiernas placering i den krispedagogiska modellen.

5.3 Sammanfattning

Pedagogerna ansåg att barn tänker mycket på döden på olika sätt. De tog upp olika faktorer som kunde påverka vad och hur barnen tänkte på döden. Exempel på faktorer som togs upp är föräldrar, religion, ålder och erfarenheter.

Pedagogerna menade att barn reagerar olika på dödsfall men att det är vanligt att de blir ledsna. Pedagogerna ansåg att barn kunde ha mycket frågor efter ett dödsfall och att de även kan reagera genom att få beteendeförändringar. Pedagogerna menade att barns sorgereaktioner kunde bero på flera olika faktorer t.ex. närheten till den avlidne, hur familjen pratar om känslor och om dödsfallet kom plötsligt eller om det var väntat.

Pedagogerna ansåg att det var deras uppgift att stödja barn i sorg men att rollen förändrades till följd av barns olikheter. Pedagogerna uttryckte detta som delvis en pedagogs roll men även som en roll som en medmänniska. Andra ansvarspersoner som pedagogerna tog upp var föräldrarna, skolsystem, kurator, socialpedagog och utomstående personer som har gått igenom en liknande situation.

Pedagogernas strategier som kunde placeras in i uttrycksfasen handlade om att prata med barnen, lyssna på dem, krama dem och visa att man bryr sig. Pedagogernas svar som placerades i faktafasen menade att det var viktigt att låta de övriga barnen veta vad som har hänt och låta alla ställa faktarelaterade frågor. I handlingsfasen placerades svar som innefattade t.ex. att låta barnet gå på begravning och titta på bilder. I den sista fasen, uppföljningsfasen placerades svar som tog upp att de barn som behöver extra hjälp ska få det och att det är viktigt att vara uppmärksam på om sorgprocessen går framåt.

6 DISKUSSION

Nedan diskuteras resultaten i relation till bakgrunden.

6.1 Pedagogers uppfattningar, roll och strategier

Barn tänker och reagerar mycket olika på död och dödsfall. Sätten att hantera barn i sorg kan variera mycket till följd av barns olikheter och hur de vill hantera det. När jag började intervjua pedagogerna så hade jag en föreställning om att jag skulle få raka svar på hur man kan arbeta med barn i sorg. Istället fick jag se både deras strategier och deras barnsyn, vilket breddade min syn på agerandet i dessa situationer. Pedagogerna i undersökningen menade att det var svårt att svara på mina frågor då det var så olika från barn till barn. På grund av detta fick jag en stor variation av sätt som barn tänker och reagerar på dödsfall och olika faktorer som kan påverka detta, enligt pedagogerna. Pedagogerna menade även att barns olikheter var en stor del i hur och hur mycket man valde att stödja barnen. På detta sätt kan pedagogernas uppfattningar om barns sätt att se på döden och barns sorgereaktioner speglas i pedagogernas val att stödja barnen. Med detta menar jag att om pedagogerna inte ansåg att det var individuellt hur barn tänker på döden och reagerar på dödsfall kanske de inte skulle ansett att strategierna i arbetet med sörjande barn skulle variera till så stor del. Detta kan även påverkas av flera andra faktorer.

De intervjuade pedagogerna ansåg att barn sörjer då en nära anhörig går bort och att det var deras uppgift att stödja barnen i sorgebearbetningen. De ansåg även att barn tänker mycket på döden och att barnen börjar fundera mer kring döden i samband med dödsfall. Vianello och Lucamantes (2001) undersökning visar att vuxna inte ansåg att barn frågar om döden, och att detta kan vara en konsekvens av de vuxnas ovillighet att prata med barn om det. Föreliggande undersökning visar det motsatta. Pedagogerna anser att barn har många dödsrelaterade frågor och de visade inte någon ovillighet i att prata med barnen om död. Denna skillnad kan uppstå med anledning av att pedagoger är vana vid att prata med barn och kanske känner sig mer bekväma med att prata med dem. Om detta vore fallet så borde inte Papadatou, Metallinou, Hatzichristou och Pavlidis (2002) undersökning visa att 45 % av pedagogerna undvek att prata om de sörjande barnens förlust. Det kan vara värt att beakta om skillnaden i resultaten kan påverkas av att Vianello och Lucamantes (2001) undersökning genomfördes i Italien, Papadatou, Metallinou, Hatzichristou och Pavlidis undersökning genomfördes i Grekland och denna studie i Sverige. Kan resultaten visa på skillnader i synen på barn och uppfattningar om barns kognitiva utveckling i de olika länderna?

Dyregrov och Raundalen (1995) menar att det är för sent att förbereda sig på en krishändelse då krisen redan är ett faktum. Detta medför att det är viktigt att redan innan krisen inträffar måste pedagogerna fått förbereda sig, kanske genom utbildning. Studien visar att pedagogerna har god förståelse för hur man kan stödja barn i sorg. Detta stödjer det Dyregrov och Raundalen (1995) skriver då de menar att pedagoger de senaste åren har fått mer kunskap om hur man kan möta barn i kris. Vad är det som gör att pedagogerna har fått mer kunskap under de senaste åren än tidigare? Det kan vara att pedagogerna har fått mer utbildning i krishantering men det kan än en gång relateras till synen på barn. Barnsynen kan ha förändrats på ett

sätt som medför att pedagoger kan se på barn som en medmänniska och därmed få lättare att förstå hur man kan stödja dessa barn.

De intervjuade pedagogerna ansåg alla att det var deras uppgift att stödja barn i sorg. Raundalen och Schultz (2007) menar att många barn inte får det stöd de behöver bl.a. som följd av att pedagogerna anser att de inte har tid att stödja sörjande barn. Detta framkom inte i denna studie och det fanns inte heller någon antydning till att de tyckte att det var besvärligt att behöva göra det. Pedagogernas svar visade mer på att de kände sig viktiga i detta arbete, vilket Dyregrov (1990) menar att pedagoger är.

Willis (2002) menar att pedagoger bör stödja barn på olika sätt beroende på bl.a. barnets ålder, förståelse av döden och dess reaktioner. Det kan vara svårt att stödja barn i sorg, då sättet att stödja barn varierar. Angående detta får man även tänka på att alla barn är olika och alla vill bearbeta sorgen på olika sätt. Det kan vara svårt att veta hur mycket varje barn förstår om döden, och att veta hur de vill hantera sorgebearbetningen. För att stödja barnet på ett sätt som barnet vill kan det vara viktigt att prata med barnet om vad det vill, vilket Dyregrov och Raundalen (1995) tar upp. Att stödja barn i sorg kan även vara svårt tidsmässigt då det är flera barn i klassen och få pedagoger. Detta kan medföra att det kan vara svårt att kunna prata enskilt med barnet den tid just det barnet behöver.

6.2 Fortsatt forskning

Det förefaller saknas forskning utifrån flera olika teoretiska perspektiv om hur barn tänker om döden och hur de känner vid dödsfall av en nära anhörig. De undersökningar som jag funnit inom detta ämne utgår från Nagys (1948) stadieteori vilket jag anser borde omprövas.

Tidigare forskning (Papadatous m.fl., 2002) visar att pedagoger inte känner sig lämpade att stödja barn i sorg. Föreliggande undersökning visar det motsatta. Detta borde undersökas vidare och vad som borde göras för att de ska känna sig mer lämpliga, om Papadatou, Metallinou, Hatzichristou och Pavlidis resultat kvarstår. Det skulle även vara intressant, till följd av att detta ämne inte är en del av lärarutbildningen, att undersöka hur pedagoger har fått kunskap om att möta barn i sorg. Det skulle även vara bra att göra omfattande svenska studier om hur pedagoger hjälper barn i sorg.

6.3 Reflektioner

Då jag frågade pedagogerna ifall de ville ta del av resultatet av undersökningen svarade alla ja och några motiverade det med att de kanske skulle kunna lära sig något i ämnet. Jag anser att kunskap i hur barn tänker död och hur man bör hantera situationer där barn sörjer är viktiga delar av läraryrket. Pedagogerna i undersökningen uttryckte att det var deras uppgift att stödja barn i sorg, trots det är inte detta en obligatorisk del av lärarutbildningen idag. Denna undersökning inkluderade inte hur pedagogerna hade fått kunskap om hur man kan stödja barn i sorg. Deras lärarutbildningar kanske inkluderade detta område, de kan ha läst kurser på egen hand eller de kan ha lärt sig av erfarenhet. I dessa situationer anser jag att det

inte går att förlita sig på livserfarenhet och våra kunskaper om att vara en bra medmänniska. Jag anser att det är fel gentemot de sörjande barnen att vänta tills en kris inträffar innan man lär sig om hur man bör hjälpa barn i kris, då det kan innebära att det första barnet inte blir bemött på ett bra sätt.

6.4 Sammanfattning

Det första syftet med denna studie var att belysa hur pedagogerna uppfattar barns tankar om döden och deras sätt att reagera på dödsfall. Undersökning visar att pedagogerna anser att barn tänker på död och reagerar på dödsfall på olika sätt till följd av olika faktorer. Pedagogerna anser även att barn tänker mycket på döden men att vad de tänker beror på olika faktorer.

Det andra syftet med studien var att undersöka hur pedagoger ser på sin roll i arbetet med att stödja barn i sorg. Resultatet visar att pedagogerna anser att det är deras uppgift att stödja barn i sorg. Två sätt att se på sin roll framkom: rollen som medmänniska och rollen som pedagog.

Det tredje syftet med studien var att undersöka vilka strategier pedagogerna ville använda i arbetet med sörjande barn. Där framkom det att pedagogerna menade att det var olika för olika barn och att det var viktigt att vara lyhörd för att anpassa stödet efter barnens önskemål. Strategier som framkom var att t.ex. prata med barnen och lyssna på dem. Andra strategier som framkom var att låta barnen gå på minnesstund, titta på bilder, prata om faktarelaterade frågor etc. Pedagogerna tog även upp att det var av vikt att barnen skulle få ytterligare stöd i de fall då sorgebearbetningen inte gick framåt.

REFERENSLISTA

- Ajzen, I. & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. I Albarracin, D., Johnson, B.T. & Zanna, M.P. (red.). *The handbook of attitudes*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Andersson, M. & Ingemarsson, K. (1994). *Kris och katastrof: En handbok för skolan*. Stockholm: Liber Utbildning AB.
- Ayyash-Abdo, H. (2001). Childhood Bereavement. *School Psychology International*, 22(4), 417-433.
- Dyregrov, A. & Raundalen, M. (1995). *Sorg och omsorg*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, A. (1990). *Barn i sorg*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, A. (1997). *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur.
- Ellis, J. & Stump, J. (2000). Parents' perception of their children's death concept. *Death studies*, 24(1), 65-70.
- Fahrman, M. (1993). *Barn i kris*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Mahon, M. (1999). Secondary losses in bereaved children when both parents have died: a case study. *Omega*, 39(4), 297-314.
- Nagy, M. (1948). The child's theories concerning death. *Journal of genetic psychology*, 123, 3-27.
- Enochsson, P. & Wester, K. (2006). Förord. I Myndigheten för skolutveckling (2006). *När det värsta händer: om krishantering i förskola och skola*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C. & Pavlidi, L. (2002). Supporting the bereaved child: teacher's perceptions and experiences in Greece. *Mortality*, 7(3), 324-339.
- Patel, R. & Davidson, B. (2003). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Pfeffer, C., Altemus, M., Heo, M. & Jiang, H. (2007). Salivary cortisol and psychopathology in children bereaved by the September 11, 2001 terror attacks. *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 39(3) 215-226.
- Raundalen, M. & Schultz, J-H. (2007). *Krispedagogik: Hjälptill barn och unga i kris*. Lund: Studentlitteratur.

- Silverman, E., Lillian, R. & Overholser, J. (1994). Bereavement from suicide as compared to other form of bereavement. *Omega*, 30(1)45-51.
- Speece, M. & Brent, S. (1984). Children's understanding of death: A review of the three components of a death concept. *Child development*, 55(5), 1671-1686.
- Statistiska centralbyrån. Barn- och familjestatistik: Få förlorar en förälder under barndomen. Online. Internet.
www.scb.se/Pages/TableAndChart____255872.aspx. Sökdatum: 2010-04-26.
- SOU 1981:29. När åsikter blir handling: en kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder.* Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Vetenskapsrådet. (2002). Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Vianello, R & Lucamante, M. (2001). Children's understanding of death according to parents and pediatricians. *Journal of genetic psychology*, 149(3), 305-316.
- Willis, A. (2002). The grieving process in children: Strategies for understanding, educating, and reconciling children's perception of death. *Early childhood education journal*, 29(4), 221-226.

BILAGA 1

Intervjufrågor:

1. Vad tror du barn tänker om döden?
 - ~ Vid vilken ålder tror du att barn förstår att en död person inte kan komma tillbaka?
 - ~ När tror du att ett barn förstår att alla kommer att dö någon gång?
 - ~ Vid vilken ålder tror du att barn har full förståelse av vad döden innebär?
2. Hur tror du att barn reagerar på ett dödsfall av en närstående?
3. Anser du att det är din uppgift, som lärare, att stödja barn som förlorat en närstående t.ex. syskon, förälder? Varför? Varför inte?
 - ~ Om inte, vems uppgift är det?
4. Vilka strategier använder du eller skulle vilja använda för att stödja ett barns sorgebearbetning, då en närstående avlidit?